

CRKVA SLUŽITELJICA LJUDI

Crkva se svojom katehetskom službom trudi pomagati razvitak i rast osobne vjere mladih i odraslih kršćana. Katehizacija je na taj način izgrađivanje Crkve, nastojanje da se ostvaruje puni život crkvenosti.

Iskustvo nas uči o rascjepu vjere i života, pa je „vjera bez djela mrtva” (usp. Jk 2,17). Tada je i Crkva okrnjena u svom „biti” i u svom „djelovati”, jer se ne ostvaruje „životna sinteza” koja ujedinjuje ljudska nastojanja i religiozne vrijednosti (GS 43).

Naslov predavanja upućuje nas na promatranje naravi Crkve. Njoj oznaka „služiteljica ljudi” nije slučajni dodatak ili modni hit – Crkva je po svojoj biti služiteljica. Tema koju smo sebi zadali teološka je i praktična, odnosno dogmatska i moralna. Trebalo bi je tako i obraditi da se jasno vidi kako Crkva *jest* služiteljica ljudi po samoj svojoj biti, a zatim raspraviti kako Crkva *treba da bude* ono što je upisano u njezinu narav. Povratno, odatle bi se jasnije razabralo što nedostaje u konkretnom životu Crkve s obzirom na to kako ona samu sebe razumije i kako ostvaruje svoj poziv.

Budući da se Crkva „ne malom analogijom uspoređuje s misterijem utjelovljene Riječi” (LG 8) jer je spojena („coalescit”) od ljudskog i božanskog elementa, kristologija je pretpostavka ekleziologije. Ovom predavanju, međutim, nedostajat će uvid u suvremene kristološke i ekleziološke rasprave. Naime, iz refleksije uvjetovane različitim društvenim i kulturnim predlošcima razvija se teološki uvid koji nije jednoobličan. Govorimo o kristologijama i ekleziologijama u množini. One među sobom stoje i u nekoj napetosti. Mogu naginjati nekoj redukciji ili prema sakralnom ili socijalnom. Ta napetost, doduše, nije nova. Ona se uvijek iznova pojavljuje u različitim epohama, svaki put obojena značajkama svoga vremena. Da li kristologija odozgor, od božanske naravi ili kristologija odozdo, od ljudske naravi. I jedna i druga može biti valjana i doseći cjelovitost, a može i zastati ne uspijevajući potpuno u obrazloženju kršćanske dogme. Tada je Krist ili uvoditelj u transcendentno ili socijalni reformator, nadahnitelj pokreta za društveno-ekonomsko oslobođenje. Slično onda i Crkva. Ona je religiozna stvarnost, sva usmjerena vertikalno ili je zajednica humanitarnih preokupacija, ostajući u horizontu ljudske zemaljske egzistencije. Ekleziologije – osobito one u tzv. Trećem svijetu – vrlo su zauzeto, na pravcu pastoralne konstitucije *Gaudium et spes*, otvarale načine zauzimanja za čov-

jekove potrebe u cjelovitosti njegove egzistencije. Ipak se uvijek moramo pitati da li nam cjelovita vizija istinski integrira misterijski i eshatološki aspekt Crkve iz *Lumen gentium*.¹

Mislím da će na pravcu razmišljanja koji otvara ova katehetska škola trebati ubuduće zatražiti uslugu naših dogmatičara, jer usmjeravanje prakse Crkve treba dublje teološko obrazloženje i radi nas samih, ali i radi potrebe da drugima obrazložimo logiku vjere upisanu u našu praksu.

S obzirom na katehizaciju program tečaja je tako razrađen da je moguće očekivati iskorak katehetskog shvaćanja i prakse prema oblikovanju Crkve, konkretnih kršćana, u njihovoj sve zrelijoj osjetljivosti za potrebe ljudi. S tim u vezi stoji i pitanje da li naša katehizacija ima svojih nedostataka, da li i njoj treba pripisati dio odgovornosti ako ustanovimo da se „životna sinteza” ne razvija onako kako bi odgovaralo prilikama u kojima kršćanska zajednica danas živi.

CRKVA „SLUŽBENICA GOSPODNJA”

Moglo bi se reći da ova točka nije izravno na pravcu naše teme pa da je nije nužno doticati. Uostalom, neke se stvari podrazumijevaju, a metodičnost traži da se ne govori uvijek o svemu. No istina je ipak da treba „unum facere aliud non omittere”. Stoga ne bismo mogli dobro govoriti o Crkvi za ljude, ako li nam ne bi trajno bila prisutna njezina božanska dimenzija i svrha.

U Marijinoj godini promatrali smo Mariju kao uzor Crkve, kao predvodnicu na putu vjere. No Marija sebe ne definira kao službenicu ljudi već kao „službenicu Gospodnju” (Lk 1,38). Stoga kad Crkva sebe označuje službenicom ljudi, tu svoju orijentaciju izvodi upravo iz one svoje prvotne oznake: službenica Gospodnja.

Smisao Crkve – kao i Marije – otkriva se u osobi i djelu Isusa, Mesije. On je Sluga Jahvin (usp. Mt 12,18–21; Dj 3,26; 27,30). Sav je njegov život odnos s Ocem, dapače bitno jedinstvo s Ocem (usp. Iv 10,30). Isusov je pogled upravljen prema gore (usp. Iv 11,41; Mt 11,25; Lk 10,21...). Njemu je svrha objaviti Oca, pa tako i djeluje da „tko vidi njega vidi i Oca” (Iv 14,9).

Svoje poslanje prenosi Isus na učenike, na Crkvu: „Kao što mene posla Otac i ja šaljem vas” (Iv 20,21). To znači da Crkva treba da živi i očituje Isusov odnos s Ocem u prostoru i vremenu, u povijesti. Ona je sama, stoga, naprosto odnos s Ocem u Kristu po Duhu. Crkva „već posjeduje nebeska dobra” (LG 8), objavljujući ih kroz elemente zemaljske egzistencije, pa je stoga u Kristu sakrament... najtješnjeg sjedinjenja s Bogom (LG 1).

Crkva je kao i Krist – pogled upravljen prema gore. Ona se kao takva ostvaruje „odana kontemplaciji” (SC 2) kroz molitvu, kroz odgajanje religioznog stava, posebno kroz liturgiju, to jest po euharistiji i sakramentima „kojima se savršeno Bog

---

¹ Imao sam pri ruci: *Nicola Ciola*, *Introduzione alla cristologia*, Queriniana, Brescia, 1986. i *Angel Anton*, *Ecclesiologia postconciliare: speranze, risultati, prospettive* – u: *R. Latourelle* (a cura di), *Vaticano II, Bilancio e prospettive*, Citadella ed. Assisi, 1987, vol. 1, str. 361–388. Nisam, međutim, za ovu temu dublje ulazio u pitanja o kojima se u teologiji raspravljalo.

proslavljuje i ljudi posvećuju" (isto 7). Stoga se s liturgijom „s obzirom na isti naslov i isti stupanj ne može izjednačiti ni jedan drugi čin Crkve" (isto).

Ova se religiozna dimenzija Crkve, čini se, toliko razumije sama po sebi da se susrećemo sa svođenjem Crkve na „čisto" religiozno, izdvojeno iz cjeline života i razgraničeno s njim oštrom crtom. To je shvaćanje izraženo kroz zamjeranje Crkvi da prekoračuje tako zamišljenu granicu. Ovo je redukcionistički pogled na Crkvu izvana. No on se može doticati s unutarcrkvenim shvaćanjima koja naginju „spiritualnoj Crkvi", interiorizaciji i privatizaciji vjere kao bijega od svijeta, kao otuđenju od realnih uvjeta ljudskog života. Težnja za izvornim oblicima osobne i zajedničke molitve koju zapažamo u Crkvi u posljednje vrijeme spasonosni je odgovor sekularističkom duhu koji nas je prelio. Ipak, u jednom susljednom času, treba se pitati kako se duh molitve pretvara u djelo ljubavi da bi naša „bogoljubnost" bila „čista i neokaljana" (Jak 1,27).

Crkva sebi i drugima trajno posvješćuje neodvojivost ljubavi prema bližnjemu od ljubavi prema Bogu (Mt 22,34–40).

CRKVA ZA LJUDE

Sva Isusova egzistencija kao odnos s Ocem ostvarena je „radi nas ljudi i radi našega spasenja". Njegov se pogled svraća ljudima: „Žao mi je naroda" (Mt 15,32). On je „prošao zemljom čineći dobro" (Dj 11,38). Tako se pokazala „filantropija" Spasitelja našega Boga (Tit 3,4) po kojoj je druga zapovijed jednaka prvoj (Mt 22,39). Ova ljubav ide „do kraja" (Iv 13,1). Krist smrću i uskrsnućem oslobađa ljude od jarma grijeha i svladava smrt te starog Adama obnavlja po slici Novog.

Crkva nema drugog smisla svog postojanja nego vršiti Isusovu mesijansku ulogu: biti za ljude. Uostalom, Crkva – to su ljudi u Kristu. Oni su Crkva radi vlastita dobra. Oni su Crkva radi čovjeka, naprosto radi svih ljudi, radi svakog čovjeka. Crkva je znak i sredstvo, tj. u službi obnavljanja čovjeka po Kristu.

Ova eklezijalna svijest služenja obilježava Crkvu II. vatikanskog sabora i po sadržaju i stilu saborskih dokumenata i po doživljavanju crkvenosti koja se poslije Sabora razvija. Papa Pavao VI izrazio se u tom smislu na završetku Koncila, 7. prosinca 1965: „Crkva se gotovo deklarirala službenicom čovječanstva." Razvitak opće solidarnosti, osjetljivosti za „vremenite" potrebe ljudi, pripravnost na zalaganje, daju novi ton životu Crkve našeg vremena.

Čime Crkva uslužuje ljude?

Crkva poslužuje onim što je primila (1 Kor 11,23):

– naviješta Mesiju, prenosi ljudima vijest o njegovoj osobi i njegovu djelu... da bi ga upoznali, prihvatili, uključili se i bili ispunjeni „svakim blagoslovom duhovnim... u Kristu" (Ef 1,3).

– otvara tako put za ostvarenje čovječstva ovdje na zemlji, za dosizanje punog smisla osobnog i društvenog postojanja...

– uvodi u eshatološku nadu pružajući ljudima sigurnost da su „već k nama došla posljednja vremena" (LG 48) premda još težimo k punini.

Time je naznačena cjelovitost ljudske egzistencije.

Da bi obrazložila svoje zauzimanje za tu cjelovitost čovjekove egzistencije,

Crkvi je trebalo obnoviti i antropološke pretpostavke svog shvaćanja i zalaganja. U prvom je redu trebalo prevladati naslijeđeni dualizam i individualizam. Čovjek je „dušom i tijelom jedan” (GS 14) pa Crkvi nije na brizi samo „duša”. Takva terminologija, koja je nekad mogla biti i dobro shvaćena, danas bi vodila u nesporazum. Zatim „čovjek je po najdubljoj svojoj naravi društveno biće i bez odnosa s drugima ne može ni živjeti ni razviti svoje sposobnosti” (GS 12). Stoga se više nije moguće zadovoljiti „čisto individualističkom etikom” (GS 30). No puna antropologija otkriva se tek iz kristologije jer „misterij čovjeka postaje jasan jedino u misteriju utjelovljene Riječi” (GS 22). Cjeloviti čovjek nije stoga Crkvi nepoznat i tuđ da bi pristupajući čovjeku u bilo kojim njegovim potrebama prelazila na neki strani teren.

Crkva se ipak ne smatra jednako nadležnom za sve sastavnice ljudskog života na zemlji. Njezin utjecaj na ljudsko društvo ne sastoji se u nekom „izvanjskom gospodstvu koje bi se vršilo čisto ljudskim sredstvima” (GS 42). Time je definirano i odbaćeno ono što bi se moglo nazvati klerikalizmom. Priznavajući opravdanu autonomiju zemaljskih stvarnosti (GS 36) i vlastitu odgovornost onih koji u tim stvarnostima djeluju, Crkva smatra da može pružiti pomoć na tom području. Ona pomaže u procjeni, u otkrivanju moralnog značenja, u zauzimanju stava prema svemu što označava čovjeka i njegov svijet. Crkva na tom području pomaže nudeći „colloquium” i „cooperationem” (GS 3) svim ljudima dobre volje.

Crkva se na područjima vremenitog pojavljuje na različite načine. Oblikuje stavove i potiče zalaganje svojih članova koji su uključeni na područjima zemaljskih odgovornosti da nadahnuti Evanđeljem izgrađuju „opće dobro”. Izriče obrazložene moralne procjene o novim pitanjima koja se postavljaju u razvitku društva i u sve većim mogućnostima čovjekovog zahvaćanja u prirodne procese. Proročki raskrinkava grijeh svijeta (osobni i strukturni) kada su u pitanju postupci i stanja koja dehumaniziraju. Crkva ne može očekivati da bude uvijek shvaćena i prihvaćena. Stoga mora biti pripravna i trpjeti zbog nerazumijevanja ili suprostavljanja onome što ona pruža ljudima. Noseći križ s ljubavlju Crkva poglavito služi čovječanstvu.

Iz tako obrazloženih stanovišta moguće je razumjeti koji smisao ima zalaganje Crkve za ljudska pitanja u različitim pravcima.

Teme zanimanja koje su posebno zamjetljive u suvremenoj Crkvi mogle bi se nabrojiti, bez želje za iscrpnošću, na ovaj način:

- dostojanstvo osobe, njezina prava i dužnosti...
- smisao braka i obitelji...
- podrška mladima da nađu svoje mjesto u društvu...
- promicanje kulture...
- značenje rada i ekonomije u osobnom i društvenom pogledu te uspostavljanje društvene pravde u najširim razmjerima...
- društveno i političko uređenje i odgovornosti...
- nastojanje oko sveopćeg mira u svijetu...
- čuvanje i iskorištavanje prirode, posebno u osjetljivim područjima primjene znanstvenih otkrića...

Ima jedan krug aktivnog zalaganja Crkve koji joj je specifičan od samih početaka. Ona organizira pomoć u ljudskim potrebama i u svom vlastitom krugu („domaćima u vjeri” Gal 6,10) i gdje god je potrebno i moguće. Od početka je ova za-

uzetost vezana za liturgiju (1 Kor 16,2 „svakog prvog dana u tjednu”), pa je to „bogosluzno posluživanje” (2 Kor 9,12) ili karitas.

Neki drugi oblici zalaganja za ljude koje je Crkva tokom povijesti prva organizirala, kao što je npr. zdravstvo i školstvo, vremenom su prešli u nadležnost države, premda različito u različitim sistemima. Načelno, to preuzimanje vlastitih odgovornosti za opće dobro što moderna država postupno ostvaruje, nije sporno. Sporan može biti idološki duh koji se u te djelatnosti unosi, u smislu da monopol nekog nazora na svijet guši osobu ulazeći u područje savjesti i osobnih životnih odluka.

Naprotiv, ne bi trebalo biti sporno kada Crkva, makar na najskromniji način, bez velikog organizacionog aparata, provodi karitas. Kada bi ova aktivnost kršćanske zajednice atrofirala, sama narav Crkve bi došla u pitanje.

Karitativna povijest Crkve vjerojatno je jedna od najljepših strana njezine prisutnosti u dvadeset stoljeća povijesti čovječanstva. Veliki ljudi i njihova djela uvijek iznova nadahnjuju nove generacije kršćana da se žrtvuju u svom vremenu i u svom prostoru. Katehizacija je pozvana da osobito mladim kršćanima otvara srce za velikodušno zalaganje „jer siromahe imate uvijek uza se” (Iv 12,8). Primjeri im pomažu i da prevladaju neko opterećenje, koje im nanosi tamni lik Crkve stečen kroz jednostranu naobrazbu. Da bi se mladi lakše poistovjetili sa svojom Crkvom i da bi se u njima razvio ponos što joj pripadaju i što se uključuju u njezinu ulogu u svijetu, trebaju biti poučeni o onome što je u Crkvi poniklo kroz povijest i što se sada ostvaruje za ljude. Dobro je da upoznaju i pastoral oslobođenja u Crkvama Trećeg svijeta: nastojanje oko „konsciencizacije” (posvješćenja) vlastitog stanja, o interpretaciji tog stanja kroz Bibliju, o stjecanju uvjerenja da Bog želi promjenu te da povijest vodi prema sve većem stupnju dostojanstva i slobode osoba i naroda. Refleksija nad ovim pastoralom dosiže status teologije pod imenom „teologija oslobođenja” koja — kako znamo — ima svoje metodološke ili sadržajne zamke, u što sada ne ulazimo. Sigurni elementi ovog pastoralna i ovog teološkog razmišljanja ne mogu biti otсутni iz suvremene kateheze.

NEKE REFLEKSIJE U NAŠIM PRILIKAMA

Zauzimanje Crkve za potrebe ljudi poprima oblike i načine koji nisu posvuda isti. Uvjeti koje globalno društvo postavlja životu i djelovanju Crkve djeluju kao izazov, otvaraju ili zatvaraju mogućnosti inicijative na ovom području. Naše okolnosti znatnom su mjerom određene kategorijom privatnosti u koju se smješta religiozno u svom osobnom i u svom komunitarnom proživljavanju i ostvarivanju. Kad ova kategorija nije shvaćena antropološki u smislu osobno, slobodno, već sociološki ili pravno, onda se privatno pretvara u nepriznato, nejavno, zatumljeno, gotovo ilegalno. Ne mislim toliko na intenciju pravne znanosti, koliko na psihološko iskustvo među religioznim ljudima. U vjerničke je sredine inducirana neka blokada za humanitarne inicijative koje bi se očekivale od građana u posjedu svoje osobne slobode. Tu nam se ipak mora postaviti pitanje: zar postoje tereni na kojima karitativne karizme nužno kržljaju? Da li bi i karizma Majke Terezije bila zakržljala da je ona sav svoj život provela u rodnom kraju? Mučno pitanje. Odgovor bi trebalo tražiti počevši od uvjerenja da istinski život mora sebi naći put za afirmaciju.

Uvažavajući stoga konkretne okolnosti, Crkva ne može prestati tražiti načine kako ostvarivati svoju narav. Stoga je pitanje koliko je prostor ostavljen kultu, liturgiji, razvio svoju humanitarnu i karitativnu vitalnost, odnosno koliko je kateheza, u prostoru koji ima na raspolaganju, prebacila most od Evanđelja prema suvremenim potrebama ljudi, upirući se i sama na liturgiju, nužno sebi postavljati.

Kršćansko oživljavanje vremenitog reda (AA 7) prima iz liturgije i kateheze svoje obrazloženje i nadahnuće. Za izvornost karitativne djelatnosti Koncil upozorava da je Crkva u svojim prvim počecima vezivala „agape” s euharistijskom večerom (AA 8). Kada se razvijeni i organizirani oblici služenja dobru ljudi poremete, onda se Crkva na neki način nalazi na početku, kao da iznova samu sebe stvara, kako se jednom izrazio Pavao VI u drugom kontekstu.

Liturgijski kontekst posebno je dragocjen po Riječi Božjoj koja se naviješta i tumači i koja uvijek razvija osjećaj za pravednost, za suosjećanje u patnji, za pomoć bližnjemu u nevolji. Sv. pismo osuđuje bahatost i bešćutnost moćnih, zauzima se za ponižene i obespravljene i tako izgrađuje životni stav te potiče na djelovanje. Aktualizacija svetopisamske poruke razvija širinu srca za konkretne dimenzije ugroženosti ljudi u osobnom i društvenom, u materijalnom i duhovnom pogledu. Što se tiče aktualizacije Biblije u socijalnom pravcu, od velike je važnosti poznavanje socijalnih enciklika i uopće socijalnog nauka Crkve. Govorim odoka, a ne na temelju egzaktnog poznavanja stanja. Ipak, reći ću da sadržaj konstitucije *Gaudium et spes*, enciklike *Populorum progressio* ili ove najnovije *Sollicitudo rei socialis*, ne ostavlja izrazitijeg traga u generacijama vjeroučenika koje stasaju u životu godinama nakon Koncila. Razlozi bi mogli biti brojni: liturgija ne pruža mogućnost za sistematsko uvođenje u te sadržaje, katehizacija djece ne čini toliko aktualnim to nastojanje, načelnost sadržaja teško se pretače u konkretne prilike, strah da se ponegdje ne nađemo na pozicijama alternativnim službenoj ideologiji itd. Ako li još i sami ne poznamo ove dokumente Crkve, onda smo kao župnik koji se opravdava biskupu što nije zvonilo za njegov dolazak... Od sto iznesenih razloga zadnji je – nema zvo-
na...

Potrebno je, dakako, voditi računa i o često izraženom strahu da karitativne inicijative koje polaze iz vjere i Crkve znače konkurenciju službenim inicijativama svjetovnog društva. Crkva zaista brani svoje pravo služenja ljudima karitativnim djelima. No ona u isti mah izražava radost nad pothvatima koje poduzimaju drugi (AA 8). Možda je u praksi ovo drugo manje vidljivo od onog prvog, pa i odatle nesporazumi.

Naša je Crkva s pravom osjetljiva na teškoće svoga naroda. On je ugrožen biološki, ekonomski, kulturno, s čime se, nekad dramatično, suočavaju ljudi odgovorni za vremeniti red. Crkva, dakako, sebi ne prisvaja kompetencije političkog reda. Može jedino poticati odgovorne da se zauzmu odlučnije i širokogrudnije. Može, međutim, i treba da doprinosi regeneraciji duhovnih, moralnih energija u narodu. U Crkvi vjernici nalaze poticaj za strpljivost, zauzetost, ljubav prema domovini, volju za život, a protiv bijega, klonulosti, osjećaja bezizlaznosti. Sve ovo proizlazi iz motivacije vjere i iz snage milosti. Crkva koja kroz tolika stoljeća živi u narodu i doprinosi njegovom duhovnom oblikovanju ima i dodatni razlog brige i suodgovornosti za sudbinu naroda. No u prilikama kad se pojavljuju na površini iracionalni pristupi nacionalnom pitanju, kada se može razviti mržnja, potrebno je razvijati i jedan novi

pristup koji poštujući i tražeći uvažavanje vlastitog, razvija osjetljivost za druge, za suradnju u različitosti. Možemo se upitati koliko ti naglasci, bjelodano prisutni u našoj Crkvi, nadahnjuju cjelokupni pastoral, posebno katehezu.

Ako li je kod nas (u Crkvi) – ukoliko su moja zapažanja točna – socijalnom dan manji naglasak nego li nacionalnom, postoje za to i dobri razlozi. No znakovi vremena ipak potiču da se o njima meditira u svjetlu Evanđelja, da bi se lakše hvatao korak s vremenom. Ekumenska orijentacija suvremene Crkve nije na ovom području još došla do izražaja onoliko koliko vrijeme traži.

Ovdje natuknute teme, dakako, ne urgiraju toliko u katehizaciji djece. Ali mi smo već sebi rekli da je katehizacija odraslih ono što nas u suvremenom životu Crkve posebno zove. Na toj crti ne možemo se zadovoljiti ponavljanjem već poznatog. Treba nam se truditi da pripomognemo stvaranju „životne sinteze” koja ujedinjuje ljudska nastojanja i religiozne vrijednosti, kako nas uči Koncil (GS 43).

Nama danas treba i moliti darove Duha da se iz krila Crkve podignu ljudi ispunjeni i vjerni novim karizmama koje ih pozivaju da se približe ljudskim situacijama koje su slabo dohvaćene. Mi imamo mladih koji su zapušteni u moralnom odgoju; imamo grupe odane drogi i alkoholu; imamo nezaposlene i uopće besposlene koji ne vide perspektive i tonu u dosadi i besmislu; imamo staračke obitelji po našim selima... Imamo... Sveći su običavali zapažati što drugi ne vide i ljubavlju koja je dosjetljiva naći rješenja o kojima drugi nisu ni slutili...

ZAKLJUČAK

Služenje koje je vlastito Crkvi ne ostvaruju svi članovi Crkve na isti način.

Najveći dio Crkve ostvaruje svoje služenje čovječanstvu vršeći svaki dan, zajedno s ostalim građanima, svoje ljudske poslove i odgovornosti. Nadahnuti Evanđeljem oni u tkivo društva, od obitelji do sveobuhvatnih političkih odluka, unose svoju kršćansku osjetljivost za čovjeka i doprinose općem dobru. Njihove ljudske sposobnosti i energije uzdignute su karizmama koje mogu biti i posve jednostavne, ali zato raširene, pa ih treba primiti sa zahvalom i utjehom (LG 12). No, zašto ne oče-kivati i posebne karizme („charismata clarissima” ib.) u vremenima koja vapiju za njima?

Karizme redovničkog života, svećenička služba, služba poučavanja u teologa, kateheta, služba biskupa u pastirskom predvođenju Božjeg naroda kroz prostor i vrijeme – sve to čini da ljudska povijest poprima obilježja povijesti spasenja koja teži konačnom dovršenju. U međuvremenu, na putu, očituje se kao oplemenjivanje svega što je ljudsko.

Različitost službi i darova, ministeriji i karizme, ujedinjuju se u sintezu po kojoj se Crkva cjelovito uzeta iskazuje služiteljicom ljudi. Crkva prema tome *jest i treba da bude* – „za život svijeta” (Iv 6,51).